

КИЇВСЬКА ВУЛИЦЯ БАТУРИНА У XVIII СТ.

У статті розглядаються особливості планування та забудови Київської вулиці Батурина у XVIII ст. На ній знаходилися адміністративні і культові споруди, двори мешканців різних соціальних груп.

Ключові слова: двір, Київська вулиця, Батурин.

Одним із малодосліджених питань досі залишається просторова структура Батурина XVIII ст. Загалом процес формування його міської території відбувався упродовж XVII ст. Як і більшість адміністративних центрів тогочасної Гетьманщини, Батурин складався із двох частин – фортеці та форштадту (з нім. *voran* – *понаперед*, *stadt* – *місто*). Знищення у листопаді 1708 р. укріплень міста, спалення передмість призвели до певних змін у його топографічній структурі.

Центральна вулиця Батуринської фортеці та платового передмістя у XVII–XVIII ст. була основною композиційною віссю та зберегла своє планувальне значення на сучасній карті міста. Нині вона відома як вулиця імені В. Ющенко, а в другій половині XX ст. носила назви імені Д. Петровського та Центральна. Вона пролягала від Троїцького храму до південно-західного муру, проходила через Київську браму і продовжувалася на передмісті. Її завершенням була історична місцевість «поблизу Хреста», яка знаходилася в районі перехрестя сучасних вулиць ім. В. Ющенко та Гетьманської. Придорожні хрести та каплиці здавна відігравали важливу роль у духовній культурі українців. Вони виконували захисну, магічну, пам'ятну функції і водночас нейтралізували негативний вплив та освячували небезпечні місця й ділянки. Джерела XVIII ст. свідчать про існування такого знаку й на околиці Батурина [5, 48; 7, 81].

І назви брам у міських мурах, і назви вулиць у ті часи відповідали назвам міст, до яких вів шлях. Тому й головна вулиця Батурина в документах середини XVIII ст. носила назву Київська, Велика Київська та Київська мостова. Цим відображено відмітну рису центральної вулиці міста – наявність дерев'яного мощення, адже у Батурині XVIII ст. це була єдина вимощена вулиця. У кількох випадках Київська вулиця названа Мостовою перспективною, що свідчить про не завершений процес побудови покриття. Мощене покриття, вірогідно, було тимчасовим. Під час відвідин восени 1805 р. Батурина німецький лікар Отто фон Гун зазначив у своїх подорожніх нотатках: «В Батурине была такая страшная грязь, что мы видели подле самой нашей дороги увязшую в грязь не весьма малую лошадь» [4, 23].

Саме на Київській вулиці у середині XVIII ст. знаходилася батуринська ратуша. Відомо, що

приміщення ратуші у квітні 1723 р. знищила пожежа [7, 83]. Будівлю ратуші у 1750 р. вже названо старою: «При том же городе Батурине на предместье ратуша рубленая, в ней чулан забрат досками, против изба черная, между ними сени рубленые, позаде изба, комора рубленая, при той ратуше двор огорожен плетнём, ворота из драни, все старое, покрыто соломою. Под оною ратушею три пушки чугунных. Против ратуши чрез дорогу турма рубленая, покрыта драню старою» [1, 153]. Дані про місцезнаходження згаданого приміщення ратуші поточніше «Подворная книга владений последнего гетмана Украины графа Кириллы Разумовского за 1760 г.», що зберігається в Конотопському міському краєзнавчому музеї ім. О.М. Лазаревського (№ ПП–72, 160 арк.): «За городом против Киевских ворот, едучи из Киева в город Батурин на правой стороне» [5, 37], що дозволяє локалізувати її за сучасною адресою вул. ім. В. Ющенко, №№ 31–37. Біля ратуші знаходився ринок, де відбувалися торги і ярмарки. Торг вівся ще в двох місцях, в тому числі і «на большем тракту на самой дороги» [1, 161] У першій половині XIX ст. ширина Київської вулиці складала 12 сажнів (25,6 м) [1, 313].

Активне будівництво та впорядкування забудови Батурина розпочинається після відвідин його гетьманом К. Розумовським у вересні 1751 р. Того ж року було створено «Експедицію Батуринського та Глухівського будівництва» на чолі з архітектором А.В. Квасовим [9, 401]. При плануванні забудови рекомендувалося враховувати досвід Глухова, який після пожежі 1748 р. відбудовували за регулярним планом, відселяючи попередніх власників на вільні землі за місто [1, 185].

Про двір К. Розумовського на Київській вулиці Батурина згадують ряд джерел [1, 242–244, 279–280]. Існують і спеціальні дослідження цього маєтку гетьмана [3, 140–142; 8, 215–217]. Розташування парадного двору з палацом локалізують за сучасною адресою по вул. В. Ющенко № 47. Навпроти нього через дорогу знаходилися господарські флігелі. Площа головного двору становила 18 889 квадратних сажнів (8,6 га), під флігелями було задіяно 8 437 квадратних сажнів (3,8 га) [1, 244].

Окрім гетьманського маєтку та ратуші, на Київській вулиці у третій чверті XVIII ст. розташовувалися двори старшини, представників козацтва та підданих гетьмана й інших власників. Так на Київській вулиці, «на месте издревле шляхетском», знаходився двір батуринського сотника Дмитра Стожка, отриманий ним у спадок. Його дід, Федір Стожок, у 1709–1713 рр. був кралецьким, а в 1713–1732 рр. – батуринським сотником. Батько, Климентій Стожок, у 1729 р. згадувався як наказний кралецький сотник. Сам Д. Стожок займав сотницький уряд найдовше з усіх батуринських сотників – 23 роки (з 1750 по

1773 р.) [10, 75]. У дворі сотника було 5 житлових хазяйських хат, 2 хати для обслуги (людських), комора, стайня, 2 хліви. У цьому дворі Стожок мав 7 служителів, здебільшого не місцевих, найнятих по 4 рублі у рік на одязі і харчах хазяйських. На Київській вулиці у двох інших дворах сотника мешкало 3 родини підсусідків сотника (11 осіб разом з дітьми), які за надане житло відробляли власнику 1 день на тиждень [11, арк. 182 зв.–183; 190 зв.–191].

«По Киевской дороге едучей из Батурина в Киев по правой стороне двор старой» належав Григорію Долинському, підкоморію батуринаського повіту. Григорій Долинський – онук «дворянина» гетьмана Івана Мазепи, згодом сотника Батуринаського (1713 р.) бунчукового товариша Якова Долинського (Сучченка) і син бунчукового товариша Карпа Долинського. Мав блискучу кар'єру, але головна його служба проходила при гетьмані К. Розумовському, у якого він вважався головним економом. З 1764 по 1779 р. Г. Долинський був підкоморієм Батуринаського повіту [6, 327]. У його дворі знаходилося 4 житлові хазяйські хати, 3 людські, 2 комори, стайня та хлів. Двір був придбаний дідом Долинського в 1705 р. за 246 золотих. Власник збільшив своє двороволодіння, придбавши в 1759 р. сусідній пляц за 29 рублів. Одну з людських хат у дворі Долинського винаймав за 6 рублів у рік старообрядець із с. Митьковки Стародубського полку Пилип Башмаков з родиною [11, арк. 330 зв.–331]. Відсутність служителів у головному обійсті підкоморія Долинського вказує на те, що на час проведення опису (1767–1768 рр.) він там не мешкав. З пізніших відомостей дізнаємося, що Долинський продав свій двір площею 4 523 квадратні сажні (2,06 га) на Київській вулиці і у ньому було розміщено лазарет [1, 244].

На вулиці Київській знаходилася стара дерев'яна церква в ім'я Покрови Пресвятої Богородиці. За матеріалами Бендерської комісії, дерев'яний Покровський храм був одним із 4-х батуринаських церков, на які виділяв кошти гетьман І. Мазепа [2, 130–131]. На жаль, точне місцезнаходження церкви не локалізоване. Вона була знищена пожежею 9 січня 1783 р. [1, 230]. До володінь Покровської церкви належало два пусті пляци: перший поблизу церкви, придбаний в 1729 р. за 9 кіп, другий – на Київській вулиці, призначений для торгової комори. Поблизу церкви був двір священика храму, 50-річного намісника Івана Джунковського. Двір був придбаний у 1729 р. за 70 золотих. На території садиби знаходилося 3 жилі хати власника, 2 хати людські, комора, стайня, хлів та клуня. Священик мав двох служителів, яких наймав по 2 рублі у рік на власницьких харчах та одязі [11, арк. 477 зв.–478].

Біля Покровської церкви знаходився двір, де мешкали брати Івана Джунковського Василь

та Григорій Джунковські. 43-річний Григорій був одруженим з 26-річною Марфою, родина мала 2-річну доньку Єфросинію. Садибу брати успадкували від батька, який придбав її в 1697 р. за 452 золоті. На території цього двору було 2 хазяйські хати, комора та хлів. Василь Джунковський був священиком, він мав двох служителів, яким платив за роботу по 2 рублі у рік і давав одяг та харчі [11, арк. 482 зв.–483].

У середині XVIII ст. при церкві діяли добродійні установи – школа та шпиталь. За даними Генерального опису, на момент його проведення у дерев'яній школі проживало четверо школярів, усі з козаків: 20-річний Стефан Трофименко, уродженець села Пальчики Батуринаської сотні, 28-річний Афанасій Зварковський, уродженець села Подолового Кролевецької сотні, 19-річний Моїсей Науменко, уродженець села Хлопкового Глухівської сотні та 13-річний Йосип Кавученко, уродженець села Чепліївки Воронізької сотні. Мешканцями шпиталю були 49-річна Євдокія Рупуриха з 16-річним сином-калікою Захарієм («на ногу хром») та 10-річною донькою Степанидою з Обмачева, а також сліпа 59-річна Агафія Черкаська з Кролевця [11, арк. 483 зв.].

На Київській вулиці, яку названо Мостовою перспективною, знаходився жилий двір значкового товариша Тараса Крута. Це козацьке місце він придбав у 1765 р. за 200 рублів. У дворі було 2 хазяйські хати, людська хата, 2 комори, 2 хліви, стайня. Крут мав 5 служителів, які наймалися за різну плату – від 1 до 5 рублів у рік [11, арк. 501 зв.–504]. На вулиці Перспективній навпроти Покровської церкви знаходився двір, де жила родина підсусідків Т. Крута (5 осіб) [11, арк. 503 зв.–504].

На головному тракті поблизу Покровської церкви розташовувався двір писаря Батуринаської сотні Петра Дмитренка. Двір був отриманий у спадок дружиною Дмитренка. У ньому стояли 2 хазяйські хати та комора [11, арк. 514 зв.–515].

Представники рядового козацтва також володіли дворами на Київській вулиці та «близ Мостовой Киевской дороги», очевидно, у прилягаючих провулках. Переважна частина їх власників займалася шинкарським промислом. Наприклад, у 1756 р. уродженець с. Атюші козак Григорій Оліфіренко придбав двір за 32 рублі. Його промислами було винокуріння (мав у с. Обмачів винокурню на 2 котли) та шинкування виробленим продуктом удома [11, арк. 682 зв.–683]. Його сусід Захарій Порскало перейшов з посполитства до козацького стану і в 1767 р. придбав двір за 60 рублів. Він займався тим, що купував горілку куфами (1 куфа=40 відер, 340 л), а у своєму домі продавав її відрами та чарками [11, арк. 681 зв.–682]. Інший сусід, Хома Халимонов, уродженець с. Нових Млинів, придбав двір у 1762 р. за 30 рублів. Шинкував удома придбаною в інших місцях

горілкою та сілля [11, арк. 683 зв.–685]. Проживаючи поруч Лук'ян Соловей та Данило Галайба також шинкували горілку, а підсусідок Галайби козак Григорій Марченко, уродженець с. Вирівки Попівської сотні, займався перепродажем дьогтю та коней [11, арк. 686 зв.–690]. Отже, господарі використовували вигідне розташування своєї садиби універсально: як житло і як торгове місце. Загалом на Київській вулиці Батурина знаходилося 11 козацьких дворів та 3 бездвірні хати, у домогосподарствах мешкало 53 особи.

Під час проведення Румянцевського опису Батурина в 1767–1768 рр. на Київській вулиці знаходилися шинкові двори К. Розумовського та двори його підданих. Посполитий Григорій Потаман з дружиною та 5-ма дітьми жив на козацькому місці, купленому в 1751 р. за 25 рублів. Через те, що Потаман мешкав на козацькому місці, він платив консистентський податок в розмірі 1 руб. 2 коп. в рік. Посполитий мав 2 жилі хати, 1 бездвірну хату, 2 комори, стайню та хлів. Окрім господарства, він займався шинковим промислом, продаючи «квартирами і чарками» напої з підприємств К. Розумовського та власні, придбані в різних місцях [11, арк. 11 зв.–12]. В іншій хаті власницьким гарячим вином та іншими напоями шинкував батуринський козак Максим Шапошник [11, арк. 12 зв.].

На Київській вулиці на посполитському місці мешкав 62-річний козак Роман Новополець з родиною. Уродженець с. Курінь, він придбав цей двір у 1751 р. за 26 руб. 50 коп. Новополець мав нову хату, комору та хлів [11, арк. 10 зв.–11]. Брат Романа, 65-річний Григорій Новополець, мешкав у дворі, який знаходився «от Мостовой дороги в переулке». Він доводився дідом батуринському сотенному писарю Петру Дмитренку і перебував під його протекцією [11, арк. 516 зв.].

У дворі, що належав К. Розумовському, у новій хаті по найму мешкав козак Максим Хоруженко. За оренду він платив 6 руб. у рік [11, арк. 12 зв.]. У бездвірній хаті К. Розумовського по найму мешкав 86-річний Іван Бурцов із 20-річною служницею Феодосією. Бурцов служив у морському флоті каноніром (гармашем) і в 1746 р. вийшов у відставку. За умовами найму він платив власнику 2 руб. у рік [11, арк. 10 зв.–11].

Батуринський посполитий Андрій Кравченко мешкав з родиною у бездвірній хаті, наданій власником, земель і господарства не мав. Відомостей про факт найму чи інші умови його проживання не вказано. По сусідству жила вдова Євдокія [...] 56 років з 13-річною донькою на успадкованому посполитському місці у ветхій хаті. Разом з ними проживав 30-річний козак Іван Музика, уродженець Попівської сотні, музикант [11, арк. 12 зв.–13].

Отже, із перерахованих мешканців Київської вулиці лише вдова Євдокія мала стару ветху

хату. Загалом центральна вулиця міста була соціально престижним районом, адже саме тут розташовувалися двори гетьмана К. Розумовського, деяких представників козацької еліти та заможних містян, знаходилася ратуша, торгові місця та шинки. Перебування ж дворів рядових обивателів Батурина на Київській вулиці було радше винятком.

Батуринці набували свої двори на Київській вулиці в різноманітний спосіб: шляхом купівлі, успадкування чи пожалування. Найпоширенішим способом була купівля. Зафіксовано операції з купівлі/продажу дворів, починаючи з 1697 до 1767 р. включно. Найбільш інтенсивно вони відбувалися в 1750-1760-х рр. До 1708 р. під час операцій використовувалися польські грошові і лічильні одиниці – золоті та копи, після – рублі і копійки. Характерно, що остання торговельна операція початку XVIII ст. була здійснена у 1705 р., а потім до 1729 р. не було придбано жодного із дворів. На це, очевидно, безпосередньо вплинули погром Батурина 1708 р. та подальша повільна відбудова міста. Відомо, що з козаків і посполитих Батурина «за скудостію обивателів» деякий час навіть не стягувалися податки. І тільки після спеціального указу гетьмана Івана Скоропадського почали стягувати збір з вишинкованих куф, з ярмарків і торгів [7, 83]. Через відсутність даних про розміри конкретних дворів та вартість землі в Батурині у досліджуваній період неможливо з'ясувати, як саме визначалася ціна нерухомості. На її формування впливало як мінімум три чинники: розмір дворового місця, кількість і якість споруд, які на ньому знаходилися, та розташування двору в просторовій структурі міста.

У Батурині в XVIII ст. була поширена практика володіння кількома дворами. Їх власниками були переважно представники соціальної верхівки. Додаткові двори чи хати ставали для них засобом здобуття додаткового прибутку. Такі садиби зазвичай заселяли підданими, підсусідками, здавали під шинки й житло.

Забудова Київської вулиці у середині XVIII ст. була виключно дерев'яною. Стандартний набір споруд двору найчастіше складався із житлових приміщень, комор, хлівів, стасень. Їхній набір залежав від заможності господаря. У порівнянні із загальною забудовою Батурина, у дворах на головній вулиці міста було більше шинків та комор, натомість не зафіксовано жодного виробництва.

Посилання

1. Батурин: сторінки історії: Збірник документів і матеріалів / [редколегія: Коваленко О.Б. та ін.]. – Вид. 2-ге, доповнене. – Чернігів: Видавець Лозовий В.М., 2012. – 882 с., 30 іл.
2. Возняк М.С. Бендерська комісія по смерті Мазепи / М. Возняк // Мазепа: Збірник праць Українського наукового інституту. – Т. 1. – Варшава, 1938. – С. 106–138.
3. Герасько М.О. Будинок К. Розумовського на вулиці Київській / М. Герасько // Сіверщина в історії України: Збірник наукових праць. Вип. 7. – Київ–Глухів, 2014. – С. 140–142.
4. Гун О. Поверхностные замечания по дороге от Москвы в

Малороссию в осени 1805 года / Перевод с немецкого. – Ч. 2. – М.: Типография П. Бекетова, 1806. – 114 с.

5. Дегтярьов С.І. Маловідомий опис м. Батурина 1760 р. / С. Дегтярьов // Сумський історико-архівний журнал № VIII–IX., 2010. – С. 32–66.

6. Кривошея В.В. Козацька старшина Гетьманщини. Енциклопедія. – К.: «Стилос», 2010. – 792 с.

7. Мазепина книга / [упорядкування та вступна стаття І. Ситого]. – Чернігів, 2005. – 524 с.

8. Терех М.І. Перший палац К.Г. Розумовського в Батурині / М. Терех // Сіверщина в історії України: Збірник наукових праць. Вип. 5. – Київ–Глухів, 2012. – С. 215–217.

9. Терех М.І. Промисловість Батурина доби К.Розумовського (XVIII–XIX ст.) / М. Терех // Батуринська старовина: Зб. наукових праць, присвяч. 300-літтю Батуринської трагедії / [упоряд. В. Коваленко]. – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 2008. – С. 400–427.

10. Токарев С.А. Батуринський сотник Д. Стожок / С. Токарев // Батуринська старовина: Збірник наукових праць. Вип. 2(6) / Відп. ред. О.Б. Коваленко. – Чернігів: видавництво «Десна Поліграф», 2011. – С. 75–79.

11. Центральний державний історичний архів України в м. Києві, ф. 57, оп. 1, спр. 55, 1034 арк.

Саенко Н.А. Киевская улица Батурина в XVIII в.

В статтє рассматриваются особенности планирования и застройки Киевской улицы Батурина - главной улицы города в XVIII в. На ней были расположены административные и культурные сооружения, дворы обитателей разных социальных сословий.

Ключевые слова: двор, Киевская улица, Батурина.

Saenko N.A. The Kyiv street of Baturyn in XVIII century

In the article the building of the Kyiv street in Baturyn in XVIII-th century is investigated. There were administrative and cult building, courts of habitants from different social groups.

Key words: court, Kyiv street, Baturyn.

05.03.2015 р.

УДК 94(477):929.52 І. Г.Туманський «189»

О.О. Тригуб

ІВАН ГРИГОРОВИЧ ТУМАНСЬКИЙ – ПЕРЕКЛАДАЧ І ЧИНОВНИК КІНЦЯ ХVІІІ СТ.

У статті висвітлюється життєвий шлях і просвітницька діяльність «призабутого» представника українського козацько-старшинського роду Туманських – Івана Григоровича Туманського.

Ключові слова: І.Г. Туманський, Глухів, біографія, Просвітництво.

Останнім часом в історичній науці спостерігається суттєве розширення тематики наукових досліджень. Сучасні дослідники дедалі частіше звертають увагу на проблеми, які, в силу недосконалості методологічного інструментарію,

раніше були малодоступними. До таких, зокрема, належить історія та генеалогія українських шляхетських родів, дослідження яких хоча й бере початок від аматорських реконструкцій ХVІІІ ст., однак систематичне вивчення цієї верстви розпочалося лише в останні роки. Серед родової еліти, представники якої залишили вагомий слід у громадсько-політичному і соціокультурному житті України, чільне місце належить нобілітованому російським урядом на зламі ХVІІІ–ХІХ ст. козацько-старшинському роду Туманських. Втім, історія роду висвітлена у вітчизняній і зарубіжній історіографії доволі фрагментарно. Серед його знакових представників чільне місце належить перекладачу та чиновнику кінця ХVІІІ ст. Івану Григоровичу Туманському (бл. 1740 – ?). Однак, інформація про його життєвий шлях і діяльність на сьогодні фактично відсутня. Відтак, дана стаття має на меті певною мірою заповнити цю прогалину.

За сімейною легендою, рід Туманських вів своє походження від «полського шляхтича» Тимофія Гнатовича Туманського, який близько 1678 р. переселився на Лівобережну Україну й осів у Борисполі, де одружився на представниці роду Дарицьких. Близько 1710 р. (у деяких джерелах – 1701 р.) «в бывшую моровую язву» Т.Г. Туманський разом із дружиною та синами Федором і Петром [6, арк. 1] занедужав і помер, «оставя по себе малолетнего сына Григория Тимофеевича Туманского» [12, арк. 3]. Останній був одружений на Анні Костянтинівні Журовській. В.В. Кривошея припустив, що, вірогідно, її дідом був О.С. Журовський – священик церкви Пресвятої Богородиці, а згодом бориспільський протопоп [1, 107]. Подружжя мало п'ятьох синів – Василя (нар. бл. 1720 р.), Андрія (нар. бл. 1727–1728 рр.), Йосипа (нар. бл. 1729 р.) [7, арк. 216], Федора (нар. бл. 1731 р.) та Івана (нар. бл. 1740 р.), а також чотирьох дочок – Параскеву [22, арк. 1], Олену (одружена з надвірним радником С.С. Барановським), Тетяну (за бунчуковим товаришем І.М. Лисаневичем) та Анастасію. З них найстарший – Василь – був останнім генеральним писарем Гетьманщини; Андрій пішов слідами батька і був протопопом у м. Басань; Йосип та Федір присвятили своє життя цивільній службі, яку завершили у чинах статського і надвірного радника відповідно.

Наймолодший син Басанського протопопа Г.Т. Туманського, Іван, як і всі його брати, навчався в Київській академії, закінчивши клас риторики [10, 63]. 20 лютого 1758 р. він був прийнятий до гімназії Імператорської академії наук і мистецтв у Санкт-Петербурзі, а потім навчався в місцевому університеті, де вивчав латинську, німецьку та французьку мови, слухав лекції М.М. Мотониса і Г.В. Козицького з логіки та риторики, займався історією, географією та математикою. 18 червня 1761 р. І.Г. Туманський отримав відповідний атестат